

MARCELLO GARZANITI*

Cyrilo-metodské dedičstvo, vznik prvého slovanského literárneho jazyka a preklad Biblie¹

GARZANITI, M.: The Cyril and Methodius Legacy, the Development of the First Slavic Literary Language in the Bulgarian Empire, and the translation of the Bible. *Slavica Slovaca*, 58, 2023, No 2, pp. 179-187 (Bratislava).

With broad reference to various sources, the author presents the Cyril and Methodius Slavic Mission and its developments in the contest of the Christianisation of the Slavs and the complicated geopolitics of the Middle Age era. The essay focuses on different phases of the Slavic acculturation process starting with the first translations, including the entire Bible, and original works until to formation of a new cultural memory. The copious early Slavic written production, an overlooked page of European culture history, is considered through the paradigmatic example of Simeon's Miscellany, a collection of texts with the classical tradition of Patristic thought, which intended to offer a series of indispensable tools to understand the Bible and illustrate the traditional doctrine of the Christian East.

Cyril and Methodius legacy, Slavic literary language, Bible, Old Slavonic.

1. Cyrilo-metodské pramene

Za posledné dve storočia sa veľa popísalo o cyrilo-metodskej misii a vytvorení prvého slovanského literárneho jazyka, avšak interpretácia ich diela a dedičstva ostáva ešte stále otvorená.² Náročnosť takto zameraného výskumu je daná charakterom prameňov, aj kvalitou vedeckých edícií. Máme k dispozícii slovanské, latinské a grécke pramene, ktoré sú väčšinou neskorej rukopisnej tradície, počnúc *Životom Konštantína-Cyrila* – prvé svedectvá o ňom pochádzajú z 15. stor. a doposiaľ sa o ich hodnovernosti diskutuje, aj napriek nesmiernemu úsiliu vyvinutému v minulom storočí.³ Komplexná rukopisná tradícia je ešte stále predmetom výskumov a štúdií, ktorých súhrn nedávno bol vytvorený, avšak ani v súčasnosti nemáme k dispozícii hodnovernú kritickú edíciu.⁴

Cirkevnoslovanská literatúra okrem toho obsahuje aj písomnosti priamo prisudzované Konštantínovi-Cyriľovi, napríklad *Proglas*, ktorý by mal byť prvou básnickou skladbou v slovanskom jazyku, vedecká komunita však v posudzovaní autorstva nie je jednotná a jeho tex-

* Prof. Dr. Marcello Garzaniti, Università degli Studi di Firenze, Italia.

¹ Príspevok ponúka všeobecný prehľad a sumarizuje niektoré naše tvrdenia, ktoré už boli vyslovené v osobitých výskumoch a na ktoré sa budeme priebežne odvolávať.

² Okrem rozsiahlych cyrilo-metodských bibliografií, ktoré vyšli v minulosti, stačí konzultovať *Kirilo-Methodievska enciklopedija*, aby sme si uvedomili široký diapazón vedeckej literatúry k predmetnej téme, pričom je nutné vziať do úvahy aj výskumy posledného dvadsaťročia. Dinekov, P. – Graševa, L. – Nikolova, S. (eds.): *Kirilo-Methodievska enciklopedija* I–IV. Sofia: BAN, 1985–2003.

³ V prvom rade treba uviesť príznačnú štúdiu F. Dvorníka (*Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Prague: Orbis, 1933), napísanú v Paríži po výzve významného byzantistu Ch. Diehla. Pozri bližšie Garzaniti, M.: The Cyrillo-Methodian Mission in the Work of Fr. Dvorník. In: *Byzantinoslavica*, 2018, LXXVI, 3, Supplementum: Homage to Francis Dvorník, s. 40-48.

⁴ Pozri Ivanova, M.: Tekstologičeskí problemi v Prostranno žitie na Konstantin-Kiril Filosof. Sofija: BAN, 2013, a Diddi, C.: Towards the Critical Edition of the "Vita Constantini". The South Slavic Tradition, the Russian Copies of the Menologium for February and the Russian Miscellanies. In Kulik, A. – MacRobert, C. M. et al. (eds.): *The Bible in Slavic Tradition*. Leiden-Boston: Brill, 2016, s. 443-462.

tová rekonštrukcia sa javí byť veľmi zložitá.⁵ S cieľom zorientovať sa v tomto komplexnom rámci, okrem tradičných antologických zbierok,⁶ aspoň k „slovanským prameňom o Cyrilovi, Metodovi a ich žiakoch“ dnes máme k dispozícii kľúčový prehľad.⁷ Už na prvý pohľad je však zrejmé, že zväčša ide o liturgické texty, neposkytujúce solídny materiál pre historickú rekonštrukciu.

Ako významný príspevok sa javia latinské pramene, predovšetkým dobová pápežská korešpondencia a tzv. *Rímska legenda* [nazývaná tiež *Italská legenda* alebo *Latinský krátky život Konštantína*].⁸ V tomto smere sa pozornosť výskumníkov v zásade sústreďuje na Veľkú Moravu a Panóniu, kam boli solúnski bratia vyslaní, je však potrebné mať na pamäti, že Rím si nárokoval celú starobylú provinciu Illyricum, ktorej jurisdikciu mu odobrala Byzantská ríša v čase ikonoklazmu a ktorá zahŕňala aj Bulharský chanát.⁹ Pri obrane svojich práv bola rímska kúria konfrontovaná nielen s obnovujúcou sa Východorímskou ríšou, ktorá dovtedy nadobúdala formu príznačnú pre byzantskú tradíciu, ale aj s expanziou germánskeho kráľovstva, ktoré sa usilovalo ovládnuť povodie Dunaja a ktorého východné oblasti, osídlené slovanskými národmi, prechádzali na kresťanstvo latinskej tradície v podobe, akú nadobudlo v keltsko-germánskom svete.

2. Kristianizácia Slovanov a nová stredoveká geopolitika

Počiatočným, východiskovým bodom cyrilo-metodského dedičstva a vzniku prvého slovanského literárneho jazyka je slovanská misia, ktorá bola pripravená v Konštantínopole za čias patriarchu Fotia (863) a následne prešla pod záštitu pápeža Hadriána II. (869). Táto misia sa odohrávala v srdci európskeho kontinentu, kde sa stretávali záujmy impérií a rôznych náboženských autorít, kým Stredomorje sa zdalo byť čoraz viac ovládané islamskou mocou, a to najmä po postupnom dobytí Sicílie Arabmi (827–902). Pozornosť sa často sústreďuje na politiku pápežstva a germánskeho kráľovstva, ale tie treba posudzovať v kontexte rozsiahleho byzantského vplyvu na Východe a predovšetkým je dôležité zrekonštruovať línie celkového projektu, berúc do úvahy celú oblasť od chazarského a arabského východu až po Podunajskú kotlinu, v ktorej konverzia Slovanov na kresťanstvo mala zohrať dôležitú úlohu a vyvážiť príklon germánskych národov k západnému kresťanstvu.¹⁰ Nielen že sa cyrilo-metodská misia na Morave a v Panónii a príklon chána Borisa ku kresťanstvu časovo zhodujú, ale je potrebné ich posudzovať v tomto zložitom politickom a cirkevnom rámci hlavne preto, aby sme pochopili ich ďalší vývoj.¹¹

⁵ Pozri Garzaniti, M.: «Proglas k svetemu evangeliju» R. Nahtigala (1943). Opyt rekonstrukcii teksta. In Stankovska, P. – Derganc, A. – Šivic-Dular, A. (eds.): *Rajko Nahtigal in 100 let slavistike na Univerzi v Ljubljani*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani – Filozofska fakulteta, 2019, s. 135–144.

⁶ Najaktuálnejšou zbierkou cyrilo-metodských prameňov je *Magnae Moraviae fontes historici* (1966–1976), hoci vo všeobecnosti sa zvykne ešte stále odvolávať na Grivec, F. – Tomšič, F.: *Constantinus et Methodius Thessalonicensis. Fontes* (IV.). Zagreb: Radovi Staroslovenskogo Institut, 1960. Por. Češka, J. (ed.): *Magnae Moraviae fontes historici*. vol. 5. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1966–1976.

⁷ Pozri Mirčeva, B.: *Opis na prepisite na slavjanskite izvori za Kiril i Metodij i technite učenci*. Sofija: BAN, Kirilo-Metodievski Naučen Centăr, 2014.

⁸ Pozri blížšie Betti, M.: *The Making of Christian Moravia (858–882). Papal Power and Political Reality*. Leiden – Boston: Brill, 2014. K *Rímskej legende*, najvýznamnejšiemu latinskému prameňu o činnosti solúnskych bratov, pozri Grivec, F. – Tomšič, F.: *Constantinus et Methodius Thessalonicensis*, c. d., s. 59–64.

⁹ Pozri Dvornik, F.: *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, c. d., s. 249 a nasl.

¹⁰ Pozri Garzaniti, M.: *The Constantinopolitan Project of the Cyrillo-Methodian Mission According to the Slavonic Lives of the Thessalonican Brothers*. In *Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs*. International Scientific Conference Thessaloniki 2015. Thessaloniki: Thessprint A. E., 2015, s. 51–67, a Garzaniti, M.: *Byzantine Missionary Strategies in the Balkans and Central Europe at the time of Patriarch Photius and the Cyrillo-Methodian Mission*. In Sterk, A. – Ivanov, S. (eds.): *Byzantine Missions: Sources, Strategies, and Stories of Eastern Christian Expansion*. Cambridge, 2023 (v tlači).

¹¹ K prameňom a historickým okolnostiam týkajúcim sa priatia kresťanstva chánom Borisom pozri Sullivan, R. E.: *Khan Boris and the Conversion of Bulgaria: A Case Study of the Impact of Christianity on a Barbarian Society*. In: *Studies*

V novom usporiadaní geopolitickej a náboženskej rovnováhy (pred ďalšími nepokojmi, ktoré vyvolal vpád starých Maďarov v 10. storočí) sa moravsko-panónska oblasť, ktorej osud bol premenlivý, dostala pod hegemoniu germánskeho kráľovstva a episkopátu, Dalmácia posilnila svoje väzby s rímskym pápežstvom, kým Bulharský chanát sa vydal cestou kristianizácie, ktorá sa po prijatí Metodových žiakov (885) čoraz viac orientovala na Konštantínopol. Zakorenenie cyrilo-metodského dedičstva v bulharských zemiach malo nebývalé dôsledky nielen pre Balkán, ale v nasledujúcom storočí aj pre celú východnú Európu.

Tieto procesy položili základy budúceho kultúrneho, sociálneho a politického vývoja, a preto nadobudli výskumy cyrilo-metodskej misie a ich dedičstva zásadnú úlohu pri budovaní rôznych identít a kultúrno-náboženskej orientácie nových slovanských národných štátov, ktoré vznikli na troskách novodobých ríš po tom, čo sa v 19. a 20. storočí dostali do krízy. Tieto rôzne ideologické smerovania národného i náboženského charakteru, prirodzene, ovplyvňovali vedecký výskum, a to aj tú jeho vetvu, ktorá sa zdanlivo zaoberá čisto filologickými a literárnymi otázkami.

Oživenie cyrilo-metodských štúdií nepochybne podporila encyklika pápeža Leva XIII. *Grande Munus* (1880), ktorá solúnskych bratov povýšila na univerzálnych svätcov, keď sa obnovili unionistické tendencie katolicizmu a pôsobenie východných katolíckych cirkví v Habsburskej monarchii.¹² Vznikla tak situácia, v ktorej sa cyrilo-metodská otázka prelína s budovaním rôznych národných a náboženských pamätí, a vedecké bádanie sa síce na jednej strane snaží prispôsobiť tejto perspektíve, no na druhej strane, aby sa vyhlo vnucovaniu ideologického diktátu, býva mnohokrát nútené obmedziť sa na horizont prísnej, no často redukujúcej vecnej analýzy.¹³

3. Slovanská misia a jej osud

S cieľom lepšie sa zorientovať v spleťtej cyrilo-metodskej problematike a jej dedičstve by sme mali vychádzať z určitých pevných bodov, ktoré sú nevyhnutné pre interpretáciu misie Cyrila a Metoda a ktoré sú v prameňoch bohato doložené. Prvým je skutočnosť, že misia bola koncipovaná v Konštantínopole začiatkom 60. rokov 9. stor. a vytvorila pre Slovanov špeciálnu abecedu – hlaholiku a niekoľko skúšobných prekladov. Druhým bodom je to, že misia sa uskutočnila na Veľkej Morave, na území považovanom za prináležiace Rímu, na ktorom už pôsobili latinskí a germánski misionári a ktorého presné hranice sa dajú len ťažko vymedziť. Tretí faktor sa týka transformácie byzantskej misie na rímsku po Cyrilovej smrti (869) a po zvolení Metoda za moravského arcibiskupa z iniciatívy pápeža Hadriána.¹⁴ V každom prípade je potrebné zdôrazniť, že Cyril patrila do okruhu patriarchu Fotia, ktorý sa do dejín zapísal predovšetkým pre rozkol s Rímom, a – podobne ako starší brat Metod – získal to najlepšie vzdelanie byzantského cisárskeho úradníctva. Tejto tradícii ostali obaja vo svojej misijnej činnosti verní.¹⁵

in *Medieval and Renaissance History*, 1966, 3, s. 55-139, a Gjuzelev, V.: *The Adoption of Christianity in Bulgaria*. In: *Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea, Venice, Genoa*. Villach: Verlag Baier, 1988, s. 115-203.

¹² Pozri Tamborra, A.: *La riscoperta di Cirillo e Metodio nel secolo XIX e il suo significato*. In Farrugia, E. G. – Taft, R. F. – Piovesana, G. K. (eds.): *Christianity among the Slavs: The Heritage of Saints Cyril and Methodius: Acts of the International Congress Held on the Eleventh Centenary of the Death of St. Methodius* (Rome, October 8-11, 1985). Rome: Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1988, s. 315-341.

¹³ K národnej pamäti spojenej s Cyrilom a Metodom v balkánskej oblasti pozri Rohdewald, S.: *Götter der Nationen: religiöse Erinnerungsfiguren in Serbien, Bulgarien und Makedonien bis 1944*. Köln: Böhlau Verlag Köln Weimar, 2014.

¹⁴ Podľa *Života Metoda* bol Metod vysvätený v Ríme za arcibiskupa Slovanov v sídle svätého Andronika, Pavlovho žiaka, za ktoré sa všeobecne považuje staroveké mesto Sirmium na Balkánskom polostrove. Ide o jeden z nejasných a diskutovaných bodov cyrilo-metodskej otázky. Betti, M.: *The Making of Christian Moravia (858–882)*, c. d., s. 192-203.

¹⁵ Pozri Garzaniti, M.: *Byzantine Missionary Strategies in the Balkans and Central Europe...*, c. d.

V tejto veci, ktorá je sama osebe veľmi zložitá, zostávajú hlavnými svedectvami staroslovanské životopisy Cyrila a Metoda, ktoré napísali ich žiaci a ktorých historickú pravdivosť jasne preukázali súčasní kritici, hoci zdôraznili, že majú charakter hagiografických príbehov. Tieto dokumenty však neuvádzajú, čo sa stalo po Metodovej smrti (885), keď bola väčšina slovanského kléru predaná do otroctva a keď Metodovi najbližší žiaci našli útočisko v Prvej bulharskej ríši, ako o tom svedčí rozšírený život Klimenta známy ako *Bulharská legenda*, ktorú po grécky napísal Teofylakt (†1107/1108), a biografia ďalšieho zo žiakov s názvom *Život Naumov*.¹⁶ Po vyhnaní sa na Morave etablovalo germánske latinské duchovenstvo, závislé od biskupských stolíc Karolínskej ríše, ktoré podmienili náboženskú a kultúrnu orientáciu západoslovanského obyvateľstva a neskôr aj toho uhorského, hoci sa zdá, že cyrilo-metodská pamäť nebola úplne vykorodená.¹⁷

Misia Cyrila a Metoda by bola zostala jedným z mnohých neúspechov evanjelizácie slovanských národov, keby nezasiahol nový faktor, ktorý rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil dejiny Balkánu. Metodovi žiaci našli útočisko v Prvej bulharskej ríši, v ktorej spolunažívalo slovanské a protobulharské obyvateľstvo, a mohli tu pokračovať vo svojej činnosti a vytvoriť tak cirkevnú štruktúru podobnú tej, ktorú Metod vytvoril na Morave, tentoraz však nezávislú od Ríma, ale v úzkom vzťahu s Byzanciou, hoci fakticky v čoraz autonómnejšej podobe.

Šlo o udalosť mimoriadneho historického významu nielen preto, že na cirkevnej úrovni spôsobila vznik prvej skutočnej stredovekej autokefálie, ktorá v priebehu tridsiatich rokov viedla k zriadeniu Bulharského patriarchátu (925), ale predovšetkým preto, že sa tu definitívne vyvinul prvý slovanský literárny jazyk – prvý európsky ľudový jazyk, ktorý sa v náboženskom používaní a v kultúrnom vzdelávaní dostal na rovnakú úroveň ako latinčina a gréčtina. Tieto procesy si v porovnaní s moravským obdobím vyžiadali celý rad premien. Viedli ich Metodovi žiaci, predovšetkým Kliment Ochridský a Konštantín Preslavský, ktorým nevďačíme len za nové preklady, ale aj za pôvodné diela.¹⁸ Z najvýznamnejších prínosov treba uviesť to najrelevantnejšie – vytvorenie cyriliky, ktorá vznikla podľa vzoru gréckej majuskuly, pričom sa upustilo od symbolickej a grafickej zložitosti hlaholiky (tá sa však využila na vykreslenie typicky slovanských zvukov). Prepis rukopisov sa skomplikoval transkripciou hlaholiky do cyriliky.¹⁹

4. Pripravné fázy procesu slovanskej akulturácie

Na úrovni európskych kultúrnych, náboženských a filozofických dejín je nevyhnutné zdôrazniť, že iniciatíva vznikla v Konštantínopole v čase Fotiovho patriarchátu, a to v prostredí Magnaury, veľkej východo-rímskej akadémie, nebola teda len výsledkom osobnej snahy Konštantína-Cyrila.²⁰ Konkrétne nešlo len o čisto lingvistický počin, ktorý bol už sám o sebe na tú dobu mimoriadnou udalosťou, teda o vytvorenie abecedy, a predovšetkým jazykovej normy založenej na nárečiach, ktorá by bola schopná stať sa písaným jazykom používaným na preklad

¹⁶ Pozri Tunickij, N. L.: *Materialy dlja istorii žizni i dejatel'nosti učeníkov svv. Kirilla i Meľodija*. Grečeskoe prostrannoe žitie sv. Klimenta Slovenskogo. Sergiev Posad: Otdelenie russkogo jazyka i slovesnosti Rossijskoj Akademii Nauk, 1918, a Milev, A.: *Grăckite žitija na Kliment Ochridski*. Sofija: Akademija na naukite, 1966.

¹⁷ Pozri Kalhous, D.: *Slovanské písemnictví a liturgie 10. a 11. věku*. In: *Český časopis historický*, 2010, 108, s. 1-33.

¹⁸ Ku Klimentovej osobnosti a dielu pozri Stanchev, K. – Calusio, M.: *San Clemente di Ocrida: allievo e maestro*. Nell'undicesimo centenario del beato transito (916–2016). Milano – Roma: Bulzoni, 2017, a Kujumdžijeva, S. et. al. (eds.): *Sv. Kliment Ochridski v kulturata na Evropa*. Sofija: BAN, 2018.

¹⁹ Táto problematika sa jasne kryštalizuje v abecedných akrostichoch, z ktorých najznámejšou je abecedná modlitba Konštantína z Preslava. Kuev, K.: *Azbučnata molitva v slavjanskite literaturi*. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite, 1974.

²⁰ Pozri Garzaniti, M.: *The Constantinopolitan Project of the Cyrillo-Methodian Mission*, c. d., s. 51-67, a Garzaniti, M.: *Byzantine Missionary Strategies in the Balkans and Central Europe*, c. d.

zložitých textov. Oveľa podstatnejšie je, že tento nástroj, vytvorený na to, aby podporil príklon slovanského obyvateľstva ku kresťanstvu, sa postupne premenil na účinného sprostredkovateľa helenisticko-kresťanskej kultúry a poskytol nevyhnutné prostriedky na asimilovanie tradície kresťanského východu do slovanského jazyka.

Prvé obdobie prekladov z Cyrilovho obdobia, ktoré sa začalo v Konštantínopole a rozvinulo na Veľkej Morave, sa skončilo v Ríme slávnosťami v rímskych bazilikách v slovanskom jazyku a uložením kníh v chráme Santa Maria Maggiore [v slov. Bazilika Panny Márie Väčšej] – svedčia o tom *Život Konštantína-Cyrila* (kap. XVII, 5) aj *Život Klimenta* (III, 10).²¹ Uctievanie Ježišových jasličiek v tejto rímskej bazilike zdôrazňuje symbolické uznanie posvätnosti slovanských kníh, ktoré v latinských prameňoch zostáva úplne nepovšimnuté, a vzniklo po spore s latinským klérom o tzv. trojjazyčnú herézu, keď mal Konštantín-Cyril na základe svojich biblických znalostí príležitosť preukázať najprv v Benátkach, potom v Ríme oprávnenosť používania slovanského jazyka v liturgii. Jeho učenie sa zakladalo na antropologickej koncepcii, ktorá uznávala človeka bez ohľadu na jeho rasu, jazyk či kultúru ako „stvorenie na obraz Boží“²² a myšlienku univerzálnosti kresťanského posolstva úzko spojenú s gréckou koncepciou „poznania pravdy“.²³

Takto sa už v čase Konštantína-Cyrila začal proces sakralizácie abecedy a kníh – dvoch od seba neoddeliteľných skutočností –, ktorý sa skončil krátkym traktátom *O písmenách* (*O pismenech*) mnícha Chrabra, napísaným v Bulharsku na začiatku 10. storočia, keď ešte bola živá pamiatka žiakov solúnskych bratov.²⁴ Toto obdobie teda v sebe nieslo zárodok neskorších plodov, a to nielen pre evidentný účel využitia prekladov v náboženskom kontexte, ale aj pre kultúrne pôsobenie, nevidané pre latinský Západ, ktoré nachádza základný manifest v spomínanom *Proglase*, ktorý sa pripisuje Konštantínovi-Cyriľovi.²⁵ Tento byzantský intelektuál, prekonávajúci všetok pedagogický realizmus a prejavujúci absolútnu vieru v rozumové schopnosti človeka, skomponoval básň vo veršoch podobných gréckej tragédii (jambický tetrameter), v ktorej sa najdômyselnejšie metafory helenistickej tradície striedajú s formami evanjeliového podobenstva, aby hlásal, že „sú nahé bez písma všetky národy“ [v Turčányho prebásnení „sú nahé bez kníh všetky národy“] (v. 80).²⁶

Druhá fáza písanej tvorby na Morave sa rozvinula pod záštitou staršieho brata Metoda, arcibiskupa vysväteného v Ríme, ale plne zmiereného s patriarchom Fotiom, ktorý opäť nastúpil na východný trón (878). Jeho *Život* – hoci len stručne – dokladá túto činnosť, z čoho možno usudzovať, že existovala prekladateľská škola, ktorá mala podľa vzoru byzantskej kultúry pripravovať určité nástroje na vytvorenie zložitej cirkevnej štruktúry a na vzdelávanie mníchov a klerikov. Od tých sa žiadalo, aby si nevyhnutne osvojili biblické knihy a hlavné pramene cirkevnej

²¹ Pozri Garzaniti, M.: La liturgia in slavo ai tempi di Clemente di Ocrida. In: *Cyrillomethodianum*, 2014, XIX, s. 34.

²² Pozri tiež spory Konštantína-Cyrila s Arabmi a Kozarmi (chazarimi), opísané v jeho *Živote* (kap. VI, IX-XI).

²³ Táto myšlienka sa nachádza v jednej z hlavných citácií zo staroslovienských Životov a cyrilo-metodských prameňov: „[Boh] chce, aby všetci ľudia boli spasení a spoznali pravdu“ (1 Tim 2,4). Pozri Garzaniti, M.: Sacre scritture ed esegesi patristica nella Vita di Metodio. In: Bartolomei Romagnoli, A. – Paoli, U. – Piatti, P. (eds.): *Hagiologica. Studi per Réginald Grégoire*. Fabriano: Monastero San Silvestro Abate, 2012, s. 385-392.

Až teraz sa začína skúmať komplexná byzantská biblická exegéza, ktorá je základom učenia Cyrila a Metoda. Pozri napr. Garzaniti, M.: Хошоу пать словесъ... Parlare in lingue e insegnare nella tradizione esegetica bizantina ai tempi di Cirillo e Metodio. In: *Ezicite na christijanskata molitva: istorija i savremennost. Lingue della preghiera cristiana: storia e contemporaneità*. Sofia: Kirilo-Metodievski naučen centar, 2018 (Kirilo-Metodievski studii 26), s. 19-28.

²⁴ Pozri Kuev, K. M.: *Černorizec Chrabr*. Sofia: BAN, 1967.

²⁵ Pozri Garzaniti, M.: «Proglas k svetemu evangeliju» R. Nahtigala (1943), c. d., s. 135-144.

²⁶ Pozri Vaillant, A.: Une poésie vieux-slave. La Préface de l'Evangile. In: *Revue des Etudes slaves*, 1956, XXXIII, 1-4, s. 7-25. Text Turčányho prekladu je dostupný online: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/93/Filozof_Proglas/1 (cit. 04.08.2023).

tradície.²⁷ Hoci sa nezachoval rukopisný záznam Biblie, ktorý zostavil Metod, iba fragmenty nájdené v liturgických knihách alebo miscelaneách, prinajmenšom v najranejšej fáze sa udržiavalo povedomie o existencii knihy, ktorá obsahovala celé Sväté písmo, a zároveň bola zrejماً potreba, že by sa liturgickým obradom mali (najmä s cieľom vzdelávania kléra a mníchov) pridať aj biblické a patristické poznatky, bez ktorých nie je možné preniknúť do tradičného dedičstva východného kresťanstva. Tento počín zabral posledné roky činnosti veľkomoravského arcibiskupa.²⁸

5. Utváranie novej kultúrnej pamäti

V otázke jazyka a písomného prejavu existuje, bohužiaľ, len veľmi málo svedectiev, ktoré poukazujú na jazykové znaky pochádzajúce z moravskej oblasti. V posledných desaťročiach sa pozornosť sústredila nielen na paleografické a jazykové aspekty, ale predovšetkým na funkciu jazyka a na knižné formy, ktoré charakterizovali ranú tvorbu. Je úplne jasné, že išlo o jazyk, ktorý mal predovšetkým náboženskú funkciu a charakterizovali ho knihy, ktoré boli potrebné tak pre slávenie liturgie, ako aj pre kláštorný život a vzdelávanie duchovenstva.

Začlenenie slovanského jazyka do byzantskej liturgie muselo prebiehať postupne, až po preklady, ktoré mali spočiatku predovšetkým pastoračný a katechetický účel a slúžili na vzdelávanie kléra učného v metodskom duchu, ale neskôr tieto preklady na Balkáne nadobudli plnohodnotný liturgický účel. Keď sa Kliment Ochridský stal biskupom v západných oblastiach Bulharskej ríše, začal sa venovať prekladom a tvorbe textov v slovanskom jazyku – tieto texty mali priamo liturgickú (najmä hymnografickú) funkciu alebo paraliturgickú funkciu (homílie).²⁹

Slávenie kultu v slovanskom jazyku malo mať priamy vplyv na aristokraciu i na obyvateľstvo, avšak predpokladalo vytvorenie duchovenstva, schopného čítať a písať, ktoré by sa stalo strážcom novej spoločenskej pamäti. Už spomienka na staroveké kultu a predkov sa vytratila spolu s legendami o osídľovaní nových území, ale postupne začala prenikať stredomorská a blízkovýchodná kultúra s jej komplexnou a viacvrstvovou filozofickou, historickou a geografickou víziou sveta. V tejto optike sa úsilie o vytvorenie špecializovaného slovníka a syntaktických a štylistických registrov, patriacich do komplexnej kultúrnej syntézy kresťanského helenizmu, zdá byť priam prekvapujúce.³⁰

V Prvej bulharskej ríši sa naplno presadila písomná forma, ktorá sa vnímala ako posvätný jazyk, aj ako prejav vlastnej etnickej príslušnosti, a ktorá mala ambíciu dostať sa na rovnakú úroveň ako gréčtina. Z tohto pohľadu najzložitejší aspekt vzdelania nespočíval v učení sa cudzieho jazyka, ako tomu bolo na Západe v prípade latinčiny, ale v osvojení si schopnosti prekladať z gréčtiny do staroslovienčiny a zároveň zachovať symbiózu medzi oboma jazykmi a kultúrami, ktorá by sa v priebehu storočí neoslabovala, ale, naopak, upevňovala. Čo sa týka typológie kníh a textov, kultúrna elita, ktorú tvorili najmä mníši, mala za úlohu vyselektovať obsahy a formy nevyhnutné pre čoraz väčšie prispôbenie liturgického a mníškeho života východnému svetu – v ňom síce zohrávala byzantská monastická kultúra dominantnú úlohu, ale cez patristiku zdedila aj základy klasickej kultúry.³¹

²⁷ Pozri *Život Metoda*, kap. XV.

²⁸ Pozri Garzaniti, M.: Die slavische Bibel: von der Vielfaltigkeit der liturgischen Bücher zum einzigen Buch. In: Ostkirchliche Studien, 2011, 60, 1, s. 38-47, a Garzaniti, M.: Methodius between Rome and Constantinople: The return of the Moravian archbishop to the Byzantine capital (*Život Metoda*, kap. XIII). In: *Slavia*, 2020, 89, 2, s. 121-131.

²⁹ K liturgii v slovanskom jazyku v čase Klimenta Ochridského pozri Garzaniti, M.: Biblija i bogosluženje na slavlanskom jazyke vo vremena Klimenta Ochridskogo. In: Kujumdžijeva, S. et. al. (eds.): *Sv. Kliment Ochridski v kulturata na Evropa*. Sofija: BAN, 2018, s. 16-29.

³⁰ Pozri Garzaniti, M.: «Cerkovnaja pamjať» v knižnosti Slavia Orthodoxa. In: Zapol'skaja, N.: *Rimskie kirillo-mefodievskie čtenija. Selecta. Slavjanskoe srednevekovie. Bogosluženie. Knižnost'. Jazyk*. Moskva: Indrik, 2018, s. 97-122.

³¹ V otázke „mlčania“ a procesu akulturácie sa náš pohľad čiastočne líši od téz V. M. Živova. Porov. Živov, V. M.: *Osobennosti recepcii vizantijskoj kul'tury v Drevnej Rusi*. In: Živov, V. M.: *Razyskanija v oblasti istorii i predystorii russkoj kul'tury*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury, 2002, s. 73-115.

V latinsko-germánskom svete, do ktorého sa asimilovala značná časť slovanských národov, ktoré tvorili tzv. latinskú Slaviu (*Slavia latina*), sa presadilo jednotné jazykové médium pre rôzne národy a etnické skupiny, s výnimkou istrijského a dalmatínskeho pobrežia, kde sa zachovala cyrilo-metodská tradícia a rozvinula sa tradícia chorvátskej hlaholiky. Mimoriadna životaschopnosť cyrilo-metodskej tradície sa prejavuje v týchto oblastiach v jej schopnosti vytvoriť latinskú liturgickú tradíciu, avšak takú, ktorá používala slovanský jazyk. Tento zložitý proces jazykovej adaptácie na náboženské formy latinského Západu možno len ťažko chápať v súvislosti s vplyvom a expanziou Bulharskej ríše, skôr musel mať pôvod v tradícii Veľkej Moravy. Táto životaschopnosť, odolnosť sa prejavila nielen v prezieravom uchýlení sa pod ochranu svätého Hieronyma, ale aj v schopnosti benediktínskeho mníšstva pochopiť význam slovanského sprostredkovania v procese akulturácie obyvateľstva, a to dokonca až po získanie pápežského uznania (1248, 1252). Chorvátska hlaholská tradícia dokázala prekročiť úzke hranice jadranských krajín, rozšírila svoj vplyv na územia strednej Európy a na Západe si po stáročia zachovala pamäť liturgickej viacjazyčnosti, ktorá presahovala jazyky kresťanského staroveku.³²

6. Prvá bulharská ríša a jej písomná tvorba

Mimoriadne obdobie paleobulharskej písomnej produkcie bolo možné vďaka tomu, že sa Bulharský chanát transformoval podľa konštantínopolského vzoru. Hlavným tvorcom týchto zmien bol Simeon, syn chána Borisa, ktorý vyrastal v Konštantínopole, kde získal vynikajúce vzdelanie, a potom na otcov príkaz nastúpil na trón proti legitímnemu dedičovi (893).³³ V spolupráci s Klimentom, ktorý sa stal prvým slovanským biskupom bulharskej cirkvi vo svojej eparchii Velica,³⁴ a Konštantínom v novom hlavnom meste Preslav, neustále v kontinuite s moravskou skúsenosťou, sa zintenzívnila práca na prekladoch textov z gréčtiny do slovanského jazyka a vytvorila sa byzantsko-slovanská liturgická tradícia, ktorú dopĺňala tvorba originálnych hymnografických, homiletických, ale aj hagiografických a exegetických textov. Spomedzi nich treba spomenúť preklad a úpravu *Hexaëmeronu*, ktorý spracoval Ján Exarcha, alebo slovanskú verziu teologického traktátu Jána Damascénskeho.³⁵ Na základe týchto procesov a ak vezmeme do úvahy územnú expanziu Prvej bulharskej ríše od Čierneho po Jadranské more, môžeme dobre porozumieť tomu, ako sa v 10. storočí položili základy byzantsko-slovanského sveta orientovaného na konštantínopolský model, ktorý bol pre dejiny Balkánu zásadný.

Zachovanie a rozpracovanie metodského dedičstva v Prvej bulharskej ríši tak zažilo mimoriadne plodné obdobie pod ochranou cára Simeona, ktorý sa usiloval o napodobenie byzantského vzoru. Toto mimoriadne kultúrne úsilie však zároveň skončilo ukotvením dedičstva v určitej špecifickej etnickej a konfesionalnej príslušnosti. Jasne to ukazuje reakcia latinských biskupov v Dalmácii, počnúc splitským biskupstvom, ktoré s podporou Ríma zvolalo do jadranského mes-

³² K rozdielnej kultúrnej dynamike medzi latinskou a ortodoxnou Slaviou (*Slavia latina* a *Slavia orthodoxa*) pozri Garzaniti, M.: *Slavia latina e Slavia ortodossa. Per un'interpretazione della civiltà slava nell'Europa medievale*. In: *Studi Slavistici*, 2007, IV, s. 29-64. K otázke *damnatio memoriae* Metoda a splitskych synod pozri Garzaniti, M.: Ohrid, Split i pitanje slavenskoga jezika u bogoslužju u X. i XI. stoljeću. In: *Slovo*, 2010, 60, s. 307-334. Legendu o vzniku hlaholiky, pripisovanú svätému Hieronymovi, prekladateľovi latinskej Vulgáty, pozri v Verkholantseva, J.: *The Slavic Letters of St. Jerome. The History of the Legend and Its Legacy, or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*. Illinois: NIU Press, DeKalb, 2014.

³³ Pozri Gjuzeev, V.: *The Adoption of Christianity in Bulgaria*. c. d., s. 115-203.

³⁴ Pozri Peri, V.: Velika (Dragvišta) e il primo vescovo della chiesa bulgara. In: *Bollettino della Badia Greca di Grottaferata* 1992, XLVI, s. 159-187, a Delikari, A.: Der Hl. Klemens und die Frage des Bistums von Velitz: Identifizierung, Bischofsliste (bis 1767) und Titularbischofe. Thessaloniki: SS Cyril and Methodius Center for Cultural Studies, 1997.

³⁵ K úvodu do paleobulharskej literatúry a k jej teologickému odkazu na Balkáne pozri Podskalsky, G.: *Theologische Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865 – 1459*. München: Beck, 2000.

ta dva koncily (925, 927), aby v nich odsúdilo Metodovu pamiatku v snahe čo najviac obmedziť používanie slovanského jazyka v liturgii.

Bol to kultúrny proces, ktorý sa odohrával na území starovekej Rímskej ríše, ale jeho protagonistami boli národy, ktoré pochádzali spoza Dunaja a ktoré mediteránny svet považoval za barbarské. V skutočnosti, ako je dobre známe, sa budovala nová Európa, ktorá na jednej strane postupne asimilovala kultúry Stredomoria a Blízkeho východu, no na druhej strane ťažila z originálneho prínosu nových národov – hovoríme o zložitom procese, ktorý by si zaslúžil zo strany medievalistov orientovaných na latinsko-germánsky svet väčšiu pozornosť.

Význam cyrilo-metodského dedičstva pre európske kultúrne dejiny sa preto zdá byť stále nedocenený, pretože sa nevníma jeho celková úloha presahujúca národné osudy a je marginalizovaná na okrajové oblasti. Ak by sa nevytvorili jazykové a kultúrne základy pevného kultúrneho modelu s byzantskými koreňmi, Balkán a celá Európa by mali iné dejiny. Na konci 10. storočia by nedošlo k presadeniu paleobulharskej knižnej kultúry do Kyjevskej Rusi, ani k rozvoju stredovekej srbskej kultúry, vrátane všetkých kultúrno-historických dôsledkov, ktoré tieto procesy obnášali. Úplne by stratil význam ohlas metodského dedičstva na západnom Balkáne a v Dalmácii s chorvátsko-hlaholskou tradíciou, ktorá podporovala v časoch českého kráľa a cisára Svätej ríše rímskej Karola IV. oživenie pamäti Veľkej Moravy a prvého písomného ľudového jazyka latinskou Slaviou. V srdci Európy, v Prahe, hlaholská tradícia zásadne prispela k vývinu ľudovej češtiny a verzií Biblie, ktoré boli vzorom pre ďalšie slovanské jazykové verzie, ale aj impulzom pre husitský náboženský reformizmus.

7. Paradigmatický príklad byzantskej akulturácie a biblického vzdelávania v slovanskom svete: Simeonov zborník

V Konštantínopole za patriarchu Fotia vznikol zborník známy ako *Soterios*, ktorý obsahoval základné nástroje umožňujúce pochopenie kresťanského posolstva vo forme, ako boli vypracované na prvých konciloch, a na polozenie základov primeranej exegézy Biblie. Táto antológia, ktorú s najväčšou pravdepodobnosťou mladý Simeon Bulharský spoznal počas jeho štúdia v Konštantínopole, bola po jeho nástupe na bulharský trón preložená do slovanského jazyka.³⁶ O tomto, ako aj o iných dielach sa nám zachovalo svedectvo len v rukopisných kópiách, ktoré vznikli v Kyjevskej Rusi počas procesu presadenia paleobulharskej kultúry do východoslovanského priestoru. Svjatoslavov *Izbornik* (1073), prvý doklad slovanskej antológie, je v skutočnosti Simeonov zborník, preklad antológie *Soterios*.³⁷

Dielo nie je obyčajnou katechézou určenou pre zasvätených alebo neofytov, ani encyklopedickým traktátom kresťanskej erudície, ako sa často opisuje. Táto zbierka textov, vychádzajúca z klasickej tradície patristického myslenia, mala za cieľ poskytnúť nástroje na objasnenie tradičnej doktríny kresťanského Východu exponovaním významového obsahu a exegézy celého Svätého písma z doktrínálneho aj morálneho hľadiska, reflektujúc obsah aj formu. Dielo bolo preto mimoriadne užitočné pre vzdelávanie duchovných, ktorí sa venovali pastorácii alebo misiám, pretože ponúkalo základné posolstvo pravoslávneho učenia podľa vzoru cirkevných

³⁶ Veršovaná panegyrika pomáha pochopiť dôvody, ktoré viedli k vytvoreniu slovanskej verzie tejto antológie v časoch cára Simeona. Garzaniti, M.: The Eulogy of Symeon Miscellany: The Imperial Patronage of the First Slavic Anthology. In: *Studia Ceranea*, 2021, 11, s. 549-567.

³⁷ Dinekov, P. – Janeva, P.: Simeonov Sbornik (po Svetoslavovija prepis ot 1073 g.) (III. diel.) Grčki izvori. Sofia: BAN, 2015. K úvodu do rukopisnej tradície antológie *Soterios* pozri najmä v tomto zväzku s. 9-110. Bližšie informácie o projekte nového vydania gréckych miscelán pozri De Groote, M.: The Soterios Project Revisited: Status Quaestionis and the Future Edition. In: *Byzantinische Zeitschrift*, 2015, 108, 1, s. 63-78.

otcov.³⁸ V ústrednej časti, ktorá sa skladá zo série otázok a odpovedí venovaných výkladu Biblie, má osobitnú úlohu *Quaestio 65*. Táto vzácna stovka citátov zo Svätého písma a cirkevných otcov predstavuje pravú apológiu Biblie ako svedectva Božej múdrosti v protiklade k tej pohanskej, ale zároveň je aj pútavou úvahou o jej jazykových a rétorických formách. V svetle analýzy, ktorá objasňuje hlavné témy, počnúc „hovorením jazykmi“, možno *Soterios* a jeho slovanskú verziu právom považovať za jedno zo základných svedectiev cyrilo-metodskej otázky a jej dedičstva.³⁹

8. Záver

V 10. až 11. storočí, bohužiaľ, sľubný kultúrny, spoločenský a politický vývoj prerušili známe udalosti byzantsko-bulharských vojen, ktoré na Balkánskom polostrove spôsobili nezmieriiteľné rozpory a pripomenuli, že len mierové vzťahy medzi etnikami, kultúrami a náboženskými tradíciami umožňujú pozitívny vývoj ľudskej civilizácie. Spomienky na paleobulharské obdobie sa zachovali, ako sme už uviedli, najmä vďaka transferu slovanskej rukopisnej tradície do Kyjevskej Rusi, ktorý sa však uskutočnil pod prísnou byzantskou kontrolou. Východoslovanská tradícia následne prispela k oživeniu balkánskej tradície. Medzitým sa hláholská tradícia zakorenila v západnom svete a po tom, čo našla svoje opodstatnenie a získala pápežské uznanie, dokázala ovplyvniť západoslovanský svet.

Zostáva ešte veľa nezodpovedaných otázok a v celkovej rekonštrukcii európskych kultúrnych dejín, ktoré by mali zahŕňať západnú a východnú Európu, ešte stále pretrvávajú ideologické predsudky, je však nesporným faktom, že prítomnosť iného bohoslužobného jazyka a inej kultúry než latinskej a gréckej už v 9. – 10. storočí nepredstavovala v stredovekej Európe len okrajový jav, ale kultúrne semeno zásadného významu, ktoré prináša svoje zrelé ovocie aj v súčasnosti.

Наследие Кирилла и Мефодия, создание первого славянского литературного языка и перевод Библии

Марчелло Гарзанити

С помощью обширных ссылок на различные источники автор представляет славянскую миссию Кирилла и Мефодия и ее развитие в контексте христианизации славян и непростой геополитике эпохи Средневековья. В центре внимания автора – различные этапы славянской аккультурации, начиная с первых переводов, в том числе Библии, и оригинальных произведений до формирования новой культурной памяти. Многочисленная раннеславянская письменность, являющаяся незаметной для нас страницей истории европейской культуры, рассматривается через призму европейской истории культуры на парадигматическом примере Симеонова сборника, в котором присутствует классическая традиция патристической мысли и который предназначен для того, чтобы предложить ряд незаменимых инструментов для понимания Библии, а также иллюстрации этого понимания и традиционной доктрины христианского Востока.

³⁸ Pozri Garzaniti, M.: *Missionerskoe nasledie Kirilla i Mevodija i Simeonov sbornik*. In 100 godini Kirilometodievistika v Bălgarija. Identificirane na evrejski i christianski modeli v literaturata. Sofija: Cyrillo-Methodian Research Centre at the Bulgarian Academy of Sciences, 2017 (Kirilo-Metodievski studii 25), s. 305-316.

³⁹ Ku *Questio 65* pozri aj Garzaniti, M.: *Хощоу пать словесъ...*, c. d., s. 19-28.

Všeobecnejšie sa hlavným exegetickým otázkam Simeonovho zborníka venujeme v Garzaniti, M.: *Questions on the Old and New Testaments in Simeon's Miscellany*. In Nikolova, S. – Cleminson, R. – Željazkova, V. – Dimitrova, M. (eds.): *Slavonic Texts and Traditions in Honour of Catherine Mary MacRobert*. Sofija: Cyrillo-Methodian Research Centre at the Bulgarian Academy of Sciences, 2021 (Kirilo-Metodievski Studii 31), s. 19-34, a Garzaniti, M.: *Pervoe opisanie Biblii i ee knig v pervom Bolgarskom carstve*. In: *Palaeobulgarica: A na ženata bjacha dadeni krila*. Sbornik v čest na profesor Svetlina Nikolova, 2022, 46, 4, s. 83-93.

